

मधेसतिर कथाको चरित्र विश्लेषण

शारदा खनाल*

Email: sharadak974@gmail.com

लेखसार

प्रस्तुत लेखमा मनोवैज्ञानिक यथार्थवादी कथाकार विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाको मधेसतिर कथाको चरित्र विश्लेषणका आधारमा अध्ययन गरिएको छ । प्रस्तुत कथाको विभिन्न कोणबाट अध्ययन गरिएको र गर्न सकिने भए पनि चरित्रविश्लेषणका कोणबाट अध्ययन नभएको अवस्थामा प्राज्ञिक रिक्तता देखिन्छ । यही रिक्ततालाई परिपूर्ति गर्ने उद्देश्यले प्रस्तुत अध्ययन चरित्रविश्लेषणमा केन्द्रित भएर गरिएको छ । चरित्रविश्लेषण गर्ने क्रममा कथामा प्रयोग भएका पात्रहरूको संख्यागत, कार्यगत, सामाजिक, पारिवारिक, लिङ्गगत, उमेरगत, नैतिक र मानसिक अवस्थितिलाई आधार बनाइएको छ । पुस्तकालय कार्यबाट सङ्कलित प्रथम र द्वितीयक स्रोतका सामग्रीहरूको सूक्ष्म पठन गरी सघन पाठविश्लेषण विधिअनुसार चरित्र विश्लेषणसम्बन्धी सैद्धान्तिक मान्यतामा टेकेर सन्दर्भपरक अध्ययन गरिएकाले यो अध्ययन गुणात्मक प्रकृतिको रहेको छ । संख्यागत अवस्थितिका आधारमा हेर्दा कथामा प्रत्यक्ष रूपले संलग्न भएर कार्यव्यापार सम्पन्न गर्ने पात्र पाँच र सङ्केतित् पात्र चार गरी जम्मा नौ जना पात्र भएकाले यस कथामा पात्रको उपस्थिति मध्यम खालको रहेको छ । यसै गरी कार्यगत भूमिकाका आधारमा प्रमुख, सहायक, गौण र सङ्केतित् गरी चार किसिमका पात्र रहेका छन् । प्रत्यक्ष पात्रका सामाजिक, पारिवारिक, लिङ्गगत, उमेरगत अवस्थितिका आधारमा क्रमशः निम्नवर्गीय, आपसमा कुनै पनि पारिवारिक सम्बन्ध नभएका, पुरुष र महिला, वृद्ध र युवा दुवै किसिमका पात्र र नैतिक अवस्थिति हेर्दा सत्/अनुकूल र असत्/प्रतिकूल दुवै किसिमका पात्र रहेका छन् । मानसिक अवस्थितिका आधारमा हेर्दा प्रस्तुत कथाका गोरे, बुढो, धने, भोटे पात्रले गास, बास, कपास जस्ता भौतिक आवश्यकतालाई मात्र सर्वोपरि ठानेका छन् भने प्रमुख पात्र विधवाले जैविक आवश्यकतालाई पनि महत्त्वपूर्ण ठानेको निष्कर्ष प्राप्त भएको छ ।

शब्दकुञ्जी : अवस्थिति, चरित्राङ्कन, मानसिक, लिङ्गगत, सङ्केतित्

CHARACTER ANALYSIS OF THE STORY MADHESTIRA

Sarada Khanal

Abstract

In this article, psychological realist storyteller Bishweshwar Prasad Koirala's Madhestira has been studied on the basis of character analysis. Although the present story has been studied from different angles and can be done, academic emptiness is seen in the absence of study from the angle of character analysis. In order to fill this gap, the present study has been done focusing on character analysis. Character analysis is based on the numerical, functional, social, familial, gender, age, moral and mental status of the characters used in the story. This study is of qualitative nature as it is a contextual study based on the theoretical beliefs of character analysis according to the method of intensive text analysis by meticulous reading of the materials of the first and second sources collected from the library work. In terms of numerical presence, there are only nine characters in the story, including five characters who are directly involved in the story and four who are symbolic characters, so the presence of characters in this story is moderate. Similarly, based on the functional role, there are four types of characters, namely, major, auxiliary, secondary and indicative. Based on the social, familial, gender, and age status of the direct characters, respectively, lower class, no family relationship with each other, both male and female, old and young characters and moral status are both favorable and unfavorable. Judging from the mental condition, the characters in the story, white, old, rich, and poor, have considered only material needs such as grass, shelter, and cotton, while the main character, the widow, has also considered biological needs as important.

Keywords: location, characterization, mental, gender, sign

विषयपरिचय

प्रस्तुत लेखको शीर्षक 'मधेसतिर कथाको चरित्रविश्लेषण' रहेको छ । 'मधेसतिर' कथाका रचयिता विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला (१९७१-२०३९) हुन् । पात्रहरूको मनोलोकको गहिराइभित्र पसेर सूक्ष्म चेतनातन्तुलाई समात्न सक्ने सशक्त मनोविश्लेषणवादी कथाकार कोइरालाले पाश्चात्य मनोवैज्ञानिक साहित्यकार सिग्मण्ड फ्रायडको सिद्धान्तलाई आफ्नो लेखनमा प्रस्तुत गरेका छन् । उनका कथामा फ्रायडवादी सिद्धान्तान्तर्गत मानवजीवनमा यौनशक्तिको भूमिकामा जोड दिँदै मनको अन्तर्यथार्थको खोजी गर्ने क्रममा पात्रका चेतन र

अचेतन मनबीच अन्तर्सम्बन्ध देखाइएको छ । खासगरी अचेतनले चेतन मनलाई पार्ने प्रभावको सूक्ष्म मनोविश्लेषण गरिएको छ । पात्रको मनोवृत्ति सामाजिक वातावरणबाटै निर्मित भएको देखाउन र प्रत्येक मनोवृत्तिलाई समाजसापेक्ष तुल्याएर अचेतन मनको विश्लेषण गरेका छन् (श्रेष्ठ, २०६०, पृ. २७) । साहित्यका कथा, उपन्यास, कविता, निबन्ध, आत्मजीवनी जस्ता विधामा कलम चलाउने कोइरालालाई सर्वाधिक सफलता भने आख्यानका क्षेत्रमा प्राप्त भएको छ । अहिलेसम्म उनका *दोषी चस्मा* (२००६) र *श्वेतभैरवी* (२०३९) दुई कथासङ्ग्रह, *तीन घुम्ती* (२०२५), *नरेन्द्रदाइ* (२०२६), *सुम्निमा* (२०२७), *मोदिआइन* (२०३६), *हिटलर र यहूदी* (२०४१) र *बाबु, आमा र छोरा* (२०४५) जस्ता छोटो उपन्यास र *आफ्नो कथा* (२०४०), *जेलजर्नल* (२०५४) र *आत्मवृत्तान्त* (२०५५), *फेरि सुन्दरीजल* (२०६३) गरी जम्मा बाह्रओटा पुस्तक कृति प्रकाशित छन् साथै थुप्रै फुटकर रचनाहरू विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा रहेका छन् । नेपाली साहित्य र राजनीति दुवै क्षेत्रमा योगदान गर्ने कोइराला विशिष्ट प्रतिभा हुन् । *दोषी चस्मा* सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत शोध्य कथा 'मधेसतिर' (१९९८) उनका प्रतिनिधि कथामध्येको एक हो ।

चरित्रविश्लेषण कथाका महत्त्वपूर्ण तत्त्वहरू मध्येको एक हो । पाठ वा कथात्मक संसारमा विभिन्न भूमिकामा आएर मानव वा मानवलेजस्तै कार्य गर्ने मानवेतर प्राणीलाई पात्र वा चरित्र भनिन्छ । यद्यपि कथामा व्यक्ति मात्र नभएर व्यक्ति जस्तै भई उपस्थित हुने जीवजन्तु तथा अन्य वस्तुको पनि सहभागीता हुने गर्छ (बराल, २०६३, पृ. ६५) । संस्कृतमा वस्तु, नेता र रस गरी नाट्य तत्त्व निर्धारण गर्दा पात्रलाई दोस्रो स्थानमा राखिएको छ भने एरिस्टोटलले कथानकपछि चरित्रलाई राखेर यसको महत्त्वको पुष्टि गरेका छन् । आधुनिक आख्यानात्मक रचनाहरूमा पनि पात्रको भूमिका विशेष खालको हुन्छ । घटनाको विवरण वा इतिवृत्तको प्रधानता भएका आख्यानमा कथानकको प्रधानता देखिन्छ भने मनोलोकको विचरण र विश्लेषणमा केन्द्रित आख्यानमा चरित्रको प्रधानता हुन्छ (नेपाल, सन् २००५, पृ. ५१) । कृतिमा रहेर कार्यव्यापार सम्पन्न गर्ने अथवा त्यसभित्रका घटना वा कार्यहरूलाई चलायमान बनाएर जीवन्तता प्रदान गर्ने तत्त्वलाई पात्र भनिन्छ । पात्रका चरित्रका विषयमा पाठकलाई जानकारी दिन वा बोध गराउन आख्यानकारले समातेको उपाय वा रोजेको तरिकालाई पद्धति भनिन्छ (नेपाल, सन् २००५, पृ. ५१) । कथा जीवनको खण्ड विशेषको चित्रण गरिएको लघु आकारको आख्यानात्मक विधा भएकाले यसमा प्रस्तुत गरिने पात्रहरू पनि सबै किसिमका स्वभावलाई प्रस्तुत गर्न सक्ने नहुन पनि सक्छन् ।

प्रस्तुत लेखमा कोइरालाको *मधेसतिर* कथालाई विवेच्य सामग्री बनाई चरित्रविश्लेषणको संख्यागत र कार्यगत भूमिकाका दृष्टिकोणबाट पात्रका अवस्थिति, सामाजिक, पारिवारिक, लिङ्गगत तथा उमेरगत अवस्थिति र नैतिक एवम् मानसिक अवस्थितिका आधारमा अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ ।

समस्या तथा उद्देश्य

विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाको 'मधेसतिर' कथा प्राज्ञिक अध्ययनका दृष्टिले गहन, समस्यामूलक र अनुसन्धेय रहेको छ । प्रस्तुत कथाको विविध दृष्टिले अध्ययन भइसकेको र गर्न सकिने अवस्था भए पनि चरित्रविश्लेषणका कोणबाट अध्ययन नभएको स्थितिमा देखिएको प्राज्ञिक रिक्ततालाई परिपूर्ति गर्न यस लेखमा चरित्रविश्लेषणको सैद्धान्तिक आधार लिइएको छ । प्रस्तुत कथाका पात्रहरूको संख्यागत, कार्यगत, सामाजिक, पारिवारिक, लिङ्गगत, उमेरगत, नैतिक र मानसिक अवस्थिति केकस्तो रहेको छ ? भन्ने प्राज्ञिक समस्यामा केन्द्रित भएर अध्ययन विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुग्न प्रस्तुत लेखको उद्देश्य रहेको छ ।

अध्ययनको विधि

प्रस्तुत लेखमा कोइरालाकृत 'मधेसतिर' कथाको चरित्रविश्लेषणका आधारमा अध्ययन गरिएको छ । चरित्रविश्लेषणसँग सम्बद्ध प्राथमिक र द्वितीयक दुवै स्रोतका सामग्रीहरूको सङ्कलन पुस्तकालय कार्यबाट गरिएको छ । मूल वा प्राथमिक स्रोतको सामग्रीको रूपमा 'मधेसतिर' कथालाई लिइएको छ भने कथाको

विश्लेषणका निम्ति आवश्यक पर्ने सैद्धान्तिक र प्रायोगिक सामग्रीलाई द्वितीयक स्रोतका सामग्रीका रूपमा उपयोग गरिएको छ । सङ्कलित सामग्रीको अर्थापनका लागि 'मधेसतिर' कथालाई सघन पाठविश्लेषण विधिअनुरूप सूक्ष्म पठन गरी स्थापित सिद्धान्तका आधारमा सन्दर्भपरक अध्ययन गरिने भएकाले प्रस्तुत अध्ययन गुणात्मक प्रकृतिको छ । चरित्रविश्लेषणका आधारमा कथाका पात्रहरूका संख्यागत, कार्यगत, सामाजिक, पारिवारिक, लिङ्गगत, उमेरगत नैतिक र मानसिक अवस्थितिको विश्लेषण गरिएको छ ।

सैद्धान्तिक पर्याधार

प्रस्तुत अध्ययनका लागि आवश्यक सङ्कलित सामग्रीको विश्लेषण गर्ने सैद्धान्तिक आधार आख्यानशास्त्रीय चरित्रविश्लेषणसम्बन्धी मान्यता हो । आख्यानात्मक कृतिहरूमा मानवीय र मानवेतर गरी पात्रहरू दुई किसिमका हुन्छन् । यिनै पात्रहरूको चित्ताकर्षक चरित्राङ्कनलाई चरित्रचित्रण भनिन्छ । चरित्रचित्रणले पात्रका अनुभूति, संवेद्यता, भावप्रवणता, कार्यगत क्षमता, वैचारिक विशिष्टतालाई बुझाउँछ । कथाका पात्रहरूले आफ्ना चालचलन, बानीबेहेरा तथा व्यवहारलाई कथामा सजीव रूपबाट प्रस्तुत गर्दा कथा जीवन्त बनेको हुन्छ (घिमिरे, २०६८, पृ.६३) । यसअर्न्तगत आख्यान साहित्यमा प्रयुक्त हुने पात्रका प्रकारगत अवस्थासँग सम्बद्ध मान्यताहरूको उपयोग गरी विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाको मधेसतिर कथाको विश्लेषण गरिएको छ । ती मान्यताहरू पात्रका संख्यागत, कार्यगत भूमिकाका अवस्थिति, सामाजिक, पारिवारिक, लिङ्गगत, उमेरगत अवस्थिति र नैतिक, मानसिक अवस्थिति हुन् ।

चरित्र विश्लेषणका आधारमा मधेसतिर कथा

प्रस्तुत लेखमा 'मधेसतिर' कथाका पात्र र तिनका चरित्रलाई स्थूल तत्त्वका आधारमा अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । कृतिमा चरित्र उपकरण हो भने चारित्रिकता कार्यव्यापार हो । (बराल, २०६३, पृ.३२) जुनसुकै आख्यानात्मक कृतिमा कार्यव्यापार सम्पन्न गर्न वा तोकिएका घटना वा कार्यहरू सम्पादन गर्न पात्रहरूको उल्लेखनीय भूमिका रहेको हुन्छ । आख्यानात्मक कृतिमा कथानकलाई जीवन्तता प्रदान गर्ने पात्रहरूलाई विभिन्न कोणबाट चित्रण गर्न सकिन्छ । विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाका कथाका पात्रमा तदरूपताको कुशल निर्वाहका साथसाथै चरित्रचित्रण पद्धतिमा प्रत्यक्ष तथा नाटकीय दुवै पद्धतिको सफल प्रयोग पाइन्छ । 'मधेसतिर' कथामा नाटकीय चरित्रचित्रण पद्धतिको प्रयोग पाइन्छ (शर्मा, २०५७, पृ.४६) । प्रस्तुत लेखमा 'मधेसतिर' कथामा प्रयुक्त पात्रहरूलाई निम्नलिखित सैद्धान्तिक आधार तय गरेर अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ :

पात्रका सङ्ख्यागत अवस्थितिका आधारमा मधेसतिर कथाको विश्लेषण

पात्रसङ्ख्याका दृष्टिले 'मधेसतिर' कथालाई मध्यम खालको उपस्थिति भएको कथा मानिन्छ । नेपाली पहाडिया जनजीवनका विभिन्न उमेरका पात्रहरू यस कथामा प्रयोग भएका छन् । प्रमुख पात्र र तिनका चारित्रिक विकासमा सहायकको भूमिका खेल्ने सहायक र गौण पात्रहरू तथा चर्चामा मात्र आएका सङ्केतिक पात्रहरूको समेत यस कथामा उपस्थिति रहेको छ ।

कथाका पात्रहरूको चरित्राङ्कन गर्ने क्रममा मूलतः प्रस्तुतिमूलक, वर्णनात्मक प्रविधि र अंशतः सङ्केतात्मक/साङ्केतिक प्रविधिलाई पनि अँगालेको पाइन्छ । चरित्राङ्कनको प्रस्तुतिमूलक प्रविधि संवाद र नाटकीकरणमा आधारित रहेको छ । त्यस्ता पात्र स्वयम् उपस्थित देखिन्छन् । वर्णनात्मक प्रविधि लेखक वा पात्रद्वारा गरिएको वर्णन वा चर्चामा आधारित रहेको छ । संयुक्त रूपमा यी दुईवटा प्रविधिको जोडजाडबाट प्रस्तुत गरिएका पात्रहरूलाई उपस्थित (मञ्चीय) चर्चित (नेपथ्यीय) पात्रहरू भन्न सकिन्छ (प्रधान, २०७१, पृ.१४४) । उपस्थित/चर्चित नभई कथामा सामान्य सङ्केत मात्र गरिएका पात्रहरू विधवाको मरेको लोपने, सासू, ससुरा र देवर हुन् । 'मधेसतिर' कथामा जम्मा पाँच जना उपस्थित पात्र र चार जना सङ्केतिक पात्र रहेका छन् । चार जनासम्म पात्रलाई थोरै मानिने भएकाले कथा रचनामा पाँच जना भए पनि त्यसलाई मध्यम खालको उपस्थिति भन्न मिल्छ । यसर्थ सबैखाले पात्रलाई हेर्दा जम्मा नौ जना पात्रको उपस्थिति मधेसतिर कथामा रहेको छ ।

पात्रका कार्यगत अवस्थितिका आधारमा मधेसतिर कथाको विश्लेषण

मधेसतिर कथालाई चरित्रविश्लेषणका दृष्टिले विश्लेषण गर्दा यसमा उपस्थित/चर्चित पात्र कोको हुनु भनेर छुट्टाउनुपर्ने हुन्छ । यस कथामा प्रयोग भएका पात्रहरूका आवृत्ति सङ्ख्याका आधारमा प्रत्येक पात्रका कृतिगत भूमिका निर्धारण गर्न सकिन्छ । पुनरावृत्तिका दृष्टिले विधवा शब्द यस कथामा बत्तीस ठाउँमा आएको र उसको भूमिका पनि कथामा सशक्त भएकाले कथाकी प्रमुख पात्र उही हो । त्यस्तै कथामा गोरे उन्नाईस, बूढो तेह्र, भोटे सात, धने छ पटक दोहोरिएका छन् । यसैअनुरूप कथामा उनीहरूले आ-आफ्ना भूमिका निर्वाह गरेका छन् । विधवापछि सशक्त भूमिका गोरेको रहेको छ भने गोरेपछि बूढो र क्रमशः भोटे र धने आउँछन् । यसबाट के स्पष्ट हुन्छ भने विधवा यस कथाकी प्रमुख पात्र, गोरे र बूढो सहायक पात्र, भोटे र धने गौण पात्र तथा विधवाको मरेको लोग्ने, सासू, ससुरा र देवर सङ्केतित् पात्र हुन् । यसर्थ पात्रगत संख्याका दृष्टिले प्रस्तुत कथा मध्यम स्थितिमा रहेको पुष्टि हुन्छ । पात्रका कृतिगत भूमिका निर्धारण गरिसकेपछि त्यस आधारमा पात्रलाई चार श्रेणीमा वर्गीकरण गरेर हेर्नु उपयुक्त हुन्छ । ती मूल पात्र, सहायक पात्र, गौण पात्र र सङ्केतित् पात्र हुन् । आवृत्तिगत मात्राका आधिक्यताका आधारमा 'मधेसतिर' कथाका पात्रहरूको मर्यादीकरण अपेक्षित देखिन्छ । यी पात्रहरूलाई कथाका आधारमा यसरी चित्रण गर्न सकिन्छ :

मूल/प्रमुख पात्र

कथाको सुरुदेखि अन्त्यसम्म खास भूमिकामा रहने पात्र मूल पात्र हुन् । यिनलाई प्रमुख पात्र पनि भनिन्छ । कथामा प्रस्तुत प्रमुख विषय र घटनाहरूले यस्ता पात्रको कार्यव्यापार र चरित्राङ्कनलाई प्रस्तुत गर्दछन् । कथाका अन्य चरित्रले गरेका कार्यव्यापारहरू यिनै पात्रका वरिपरि र यिनकै चरित्रलाई उजागर गर्नका निमित्त आएका हुन्छन् । प्रस्तुत कथाकी मूल पात्र विधवा हो ।

विधवा

विधवा 'मधेसतिर' कथाकी प्रमुख पात्र हो । कथामा यो नाम बत्तीस स्थानमा वा सबैभन्दा बढी आवृत्ति भएको अवस्थाबाट पनि उसको प्रमुख भूमिका स्पष्ट हुन्छ । कथामा विधवाको चरित्राङ्कन दुई किसिमले भएको छ । कतै विधवा आफैले आफ्ना बारेमा वर्णन गरेकी छ भने कतै समाख्याताले परिस्थिति र सन्दर्भानुसार विधवाका चरित्रको उद्घाटन गरिएको छ । विधवा बहिर्मुखी पात्र हो । सुनकोसी र तामाकोसी नदीको सङ्गममा उज्यालो भएपछि उठेका पाँच जना पात्रमध्ये एउटी विधवा हो । यही दृश्यबाट कथामा विधवाको प्रवेश भएको छ र कथाको अन्त्यसम्म नै ऊ प्रमुख भूमिकामा रहेकी छ । घरजम गरेर एउटा सुन्दर घरबार बसाउने सानै उमेरदेखिको चाहनाबमोजिम एउटा घर विग्रिए पनि ऊ पहाडको नामोल्लेख नगरिएको कुनै एउटा गाउँबाट मधेसतिर लागेकी छ । घरमा एकसरो खान लाउन पुगेर पनि ऊ घरजम गर्ने उद्देश्यका साथ मधेसतिर लागेकी हो । लोग्नेको मृत्युपछि ओल्लो घाट न पल्लो तिर भएकी विधवालाई सासूससुराका कचकच सुन्दा र उनीहरूले फुटेका आँखाले पनि हेर्न नरुचाएपछि त्यो घरमा बस्न मन लाग्दैन । एकातिर लोग्ने मरेकाले उसलाई कसैको आडभरोसा नै छैन भने अर्कातिर सासूससुराले सहानुभूति राख्नुको साटो उल्टै हेला गर्ने र देवरले पनि रुखो माया गर्ने गरेको अवस्थाबाट ऊ थप निराश भएकी छ । निम्न मध्यमवर्गीय आर्थिक अवस्था भए पनि उसको घरजम गरेर बस्ने मनोवैज्ञानिक चाहनाबमोजिम उसले खान लाउन पाउने घर पनि सजिलै छोडेर हिँडेकी छ । उसको हातमा गहना र पैसाको एउटा पोको पनि छ । उसको विवाह गर्ने उमेर घर्किसकेको हुँदा त्यही गहना र पैसाको प्रलोभनमा पारेर कुनै पुरुषलाई आफ्नो बनाउने सुर उसमा अन्तर्निहित छ । गरिबीका कारण काम र मामका खोजीमा मधेस हिँडेका यस कथाका बूढो, गोरे, धने र भोटेसँगै यात्रा गर्ने क्रममा विधवा सबैभन्दा कम उमेरको र विवाह नगरेको गोरेप्रति आकर्षित भएकी छ । पुरुष पात्रहरूसँग खानेकुरा केही पनि नभएको हुँदा विधवाले आफूले लगेका चाकु र चिउरा सबैलाई बराबर गरी भाग लगाएकी छ । गोरेलाई माया गर्न थालेकी विधवाले तिमी जबान छौ सबैलाई भन्दा धेरै भोक तिमीलाई लाग्छ भनेर आफ्नो भागको चाकु र चिउरा केही

उसलाई थपिदिएर उसप्रतिको माया देखाएकी छ । बाटामा गोरे अलि हिँड्न नसकेको हुँदा उसलाई पखिँदै हिँडेकी छ । आफ्नो टाउकामा राखेको सेतो लुगा तिम्रो टाउको तातो भए होला भन्दै गोरेका टाउकामा राखिदिएकी छ । विधवा र गोरे अरुभन्दा पछि विस्तारै हिँडिरहेका हुन्छन् । बाटामा विधवाले गोरेलाई तिमी मधेस गएर के गर्छौं भनेर सोध्दा उसले कुन्नी के गर्ने टुङ्गो छैन भनेको छ । तिमी घरबार गर्दैनौ ? भन्ने विधवाको प्रश्नमा घरबार गर्न पैसा खोइ ? भनेको छ । विधवाले तिमीलाई स्वास्थ्यी मानिस मन पर्दैन र भन्दा उसले टाउको उठाएर विधवातिर हेर्दै किन मन पर्दैन पछि भनेर छोटो जवाफ दिएको छ । गोरेलाई आफ्नो बनाएर घरबार गर्न चाहेकी विधवाले भनेका कुराहरूलाई प्रस्तुत कथाका निम्नलिखित साक्ष्यहरूले पुष्टि गरेका छन् :

“म मधेस गएर खेतीपाती गर्छु । घरबार गर्छु तर स्वास्थ्यी मान्छे घरबार बनाउन सक्दैन, लोग्ने मानिस पनि चाहिन्छ । मेरो मनमा त्यसै यो विचार आयो -किन हामी दुई जना मिलेर घर नचलाऔं ?”

गोरेले उसलाई विष्मयका दृष्टिले हेरेपछि विधवाले के म तिम्रो लायक छैन र ? मेरो उमेर धेरै भएर के भयो त ? मैले आफ्नो शरीर लोग्ने मरेदेखि कसैलाई छुन नदिएर जोगाएर राख्नाले विग्रन पाएको छैन । विधवाले भनेकी छ :

“गोरे ! मेरो धेरै दिनदेखि आफ्नो घर बनाएर बस्ने इच्छा छ । पोइ चाँडै मरिदिए । आफ्नो इच्छा मुटुमै सुकेर जाला जस्तो भयो । म के छोराछोरी पाउन सक्तिनँ र ? खोइ मेरा छोराछोरी ? खोइ मेरो आफ्नो घर ? खोइ मेरो आफ्नो मान्छे ?”

अकस्मात विधवाको मुख रातो भएर रुचे जस्तै देखिई । उनीहरू धेरैबेर नबोलेर हिँडिरहे । साँझ पर्ने बेलामा विधवाले निस्तब्धतालाई भङ्ग गर्दै भनी, “गोरे ! मसँग अलिक गहना पनि छ । रुपियाँ पनि छ, त्यसैले गएर खेती किनौला, घरद्वार बनाउँला । तिमी मेरो भयौ भने यो सबै तिम्रो हुन्छ ।”(पृ.९४)

दिनभरि हिँड्दा थाकेका विधवालागायत चारजना पुरुषहरू विधवासँग बचेखुचेको चाकु र चिउरा खाएर खुला आकाशमुनि बास बस्छन् । राती गोरेले सबै निदाएको मौका पारी विधवाको गहना र पैसाको पोको चोरेर भाग्य । त्यही पैसाले मैले के के गरूँला भनेकी थिएँ, मेरो सारा आशा नष्ट भयो भन्दै विधवा डाँको छोडेर रुन लागेपछि बूढोले उसलाई मधेस गएपछि केही उपाय लाग्ला नरोऊ भनी सम्झाउँदै दक्षिणातिरको ठूलो मैदान साथीहरूलाई देखाएर, “ऊ त्यही हो मधेस । त्यहाँ हाम्रो उद्धार हुन्छ । त्यहीं हामी अघाउन्जेल खान पाउँछौं” (कोइराला, २०५३, पृ.९६) भनेको छ । मधेस देखिएपछि खानेलाउने समस्या समाधानका लागि मधेस हिँडेका पात्रहरूमा उत्साह थपिएको छ भने विधवा आफ्नो पोको चोरिएको हुँदा भनै निराश भएकी छ । यसरी नियतिबाट ठगिएकी विधवा पितृसत्तात्मक समाजमा गलत पुरुषवाट पनि पुनः प्रताडित तथा गन्तव्यहीन बन्न पुगेकी छ र उसका आशाहरू धरासायी बनेका छन् । यदि उसमाथि न्याय भएको भए आफ्नै गाउँमा अर्को कुनै पुरुषसँग उसको पुनर्विवाह हुनुपर्थ्यो । लोग्ने मरेपछि घरका मान्छेले उसलाई दया, माया गर्नुको सट्टा उल्टै अपमान गरेका छन् । यस कथाकी विधवाको अवस्थाबाट नेपाली समाजका विधवा नारीले भोग्नु परेका पीडा, वेदना र प्रताडनाको चित्रण गरिएको छ ।

सहायक पात्र

आख्यानात्मक कृतिमा प्रमुख पात्रको भन्दा कम कार्यमूल्य भएको पात्र सहायक पात्र हुन्छ (बराल र एटम, २०६६, पृ.३२) । सहायक पात्रले प्रमुख पात्रका सहयोगीका भूमिका खेलेका हुन्छन् । कतिपय सहायक पात्रहरू मूल पात्रसँगै कथानक शृङ्खलामा प्रवेश गर्छन् र अन्त्यसम्म नै कार्यव्यापारमा संलग्न हुन्छन् भने कतिपय सहायक पात्रहरू कथाको बीचतिर प्रवेश गरी बीचतिर नै कार्यव्यापारबाट बाहिरिने खालका हुन्छन् । यसै गरी कतिपय कथानकको बीचतिर प्रवेश गरी अन्त्यसम्म नै रहने र कतिपय प्रारम्भमा मूल पात्रसँगै उपस्थित भई कथानकको बीचतिर हराउने खालका हुन्छन् । प्रस्तुत कथाका सहायक पात्रहरू यसप्रकार रहेका छन् :

गोरे

गोरे *मधेसतिर* कथाको सहायक पात्र हो । कथामा यसको नाम उन्नाईस पटक अथवा विधवाको भन्दा पछि आवृत्ति भएको अवस्थाबाट पनि ऊ यस कथाको सहायक पात्र हो भन्न सकिन्छ । अन्तर्मुखी स्वभाव भएको गोरे ऊ आफू बोल्नेभन्दा उसका बारेमा कथाकार वा समाख्याताले नै बोलिदिएका छन् । आफू २५ वर्ष उमेरको गोरेले ३० वर्षकी विधवालाई विवाह गरेको भए स्वतः आफ्नो हुने गहना र पैसाको पोको चोरेर भागेको छ । यसबाट उसलाई न्यूनतम मानवीय भावनासम्म नभएको, पापी, स्वार्थी, असत् र विवेकहीन पात्रका रूपमा लिन सकिन्छ । विधवाले खान बस्नसमेत नपुग्ने गरिव पात्र गोरेसँग आफ्ना सबै मनका कुरा खोलेकी मात्र छैन उसमा आफूले घरजम गरेर बस्न चाहेको सम्भावित पतिको स्वरूप देखेर उसलाई केही कुरा नलुकाएर खुलस्त बताएकी छ । विधवाका कुरा सुनेर गोरेले उसलाई दया गर्नु त कता हो कता उल्टै गहना र पैसाको पोको चोरिदिएर उसको घरजम गरेर बस्ने सपना नै चकनाचूर पारिदिएको छ । मधेस पुगेर मेहनत गर्दा पनि प्राप्त हुन नसक्ने पोको सहज रूपमा पाएपछि उसले विधवाको दारुण र संवेदनशील अवस्थालाई ध्यानै दिएको छैन । आफ्नो समस्यालाई मात्र केन्द्रमा राखेर समाधानको बाटो रोजेको छ । पैसा पाएपछि विधवालाई लात हान्न उसलाई केही पनि अप्ठ्यारो भएको छैन भने सँगै गाउँबाट पैसा कमाउन हिँडेका साथीहरूको साथसमेत छोडेको छ । विधवाका तुलनामा कम कार्यमूल्य भएको दुर्बल पात्रका रूपमा उसको भूमिका रहेको छ । विधवाले उसलाई जति विश्वास गरेर आफ्ना दुःख बिसाएकी छ उसले विधवालाई त्यत्तिकै धोका दिएर यता न उताकी बनाएको छ । उसको सारा खुसी र आशा चूँडिदिएको छ । विधवाको पीडाले कति पनि नछोएको हुँदा उसलाई संवेदनाहीन व्यक्तिका रूपमा लिन सकिन्छ । यहाँका पात्र सबैलाई आफ्नै समस्या ठूलो लागेकाले गोरेले विधवाको पोको चोरेको छ । यदि उसमा अलिकति पनि मानवीय भावना भएको भए उसले विधवासँग बिहे गरेर उसलाई साथ दिँदै उक्त पोकोलाई आफ्नो बनाउन सक्थ्यो तर भावनाशून्य पात्र भएकाले विधवाको पीडाले उसलाई कति पनि छोएको छैन ।

बुढो

बुढो पनि यस कथामा सहायक पुरुष पात्रका रूपमा प्रस्तुत भएको छ । ऊ पहिले घरबार भएको अहिले सबै गुमाएको पात्र हो । पात्रगत पुनरावृत्तिका दृष्टिले कथामा तेह्र स्थानमा उसको नाम आएकोले पनि गोरेपछिको सशक्त भूमिका उसको रहेको छ । कथामा उमेर र व्यावहारिकता दुवै दृष्टिले पाको पात्रका रूपमा उसको उपस्थिति रहेको छ । आर्थिक समस्या हल गर्ने उद्देश्यले मधेसतिर हिँडेको बुढाले सर्वहारा समूहको मार्गदर्शक जस्तो भई नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गरेको पाइन्छ । हिँड्ने क्रममा टाढैबाट मधेस देखिन थालेपछि बडो उत्साहपूर्वक दक्षिणतिरको, आँखाले भ्याउन्जेलसम्मको ठूलो विस्तीर्ण मैदानलाई ऊ *त्यहीं हो मधेस । त्यहीं हामी अघाउन्जेल खान पाउँछौं* (कोइराला, २०५३, पृ.६२) भनेर खुसी भएको छ । गोरेले गहना र पैसाको पोको चोरिदिएपछि यता न उता भई डाँको छोडेर रोएकी विधवालाई घरबारविहीन बुढाले सम्झाइबुझाइ सान्त्वना दिने काम गरेको छ । कथामा विचारोत्पादक पात्रका रूपमा पनि उसलाई लिन सकिन्छ । उसको भूमिका त्यति धेरै नदेखिए पनि ऊ सशक्त पात्रको रूपमा भने रहेको छ । खान र लाउनसमेत नपाउने अवस्थामा गुञ्जिएर मधेसतिर हिँडेको बुढोलाई आफ्नै समस्या ठूलो लागेर होला विधवाको दयनीय अवस्थाले पनि त्यति छोएको छैन ।

गौण पात्र

कथामा प्रत्यक्ष रूपमा देखिने तर ज्यादै थोरै कार्य मूल्य भएका पात्रलाई गौण पात्र भनिन्छ । यसर्थ सबैभन्दा कम नाम /सर्वनाम आउने पात्रहरू गौण पात्र हुन् । गौण पात्रलाई हटाइदिँदा पनि कथाको कथानकमा त्यति ठूलो क्षति पुग्दैन (बराल र एटम, २०६३, पृ.३२) । यसबाट पनि स्पष्ट हुन्छ कि कथामा गौण पात्रको भूमिका सशक्त हुँदैन । 'मधेसतिर' कथाका गोरे र धनेलाई गौण पात्रका रूपमा लिन सकिन्छ ।

पुनरावृत्तिबाट हेर्दा भोटेको नाम सातपटक र धनेको नाम छपटक मात्र कथामा आएको अवस्थाबाट पनि उनीहरूको कार्यगत अवस्थाको आँकलन गर्न सकिन्छ । कथामा सुरुदेखि अन्त्यसम्म आए पनि उनीहरू गासबासको खोजीमा मधेस हिँडेका एक समूहका सामान्य पात्र मात्र हुन् । मधेस गएपछि काम पाइन्छ र पेटभरि खान पाइन्छ, भन्ने मात्र उनीहरूको ध्येय रहेको छ । भोकले ग्रस्त यी पात्रहरूलाई विधवाको पोको चोरिँदा जति पीर पर्नुपर्थ्यो त्यो पनि परेको देखिँदैन किनभने उनीहरू स्वयम् आर्थिक समस्याले गाउँ छोडेर काम खोज्न हिँडेका सीमान्तकृत पात्र हुन् । कथामा यी पात्रले कसैको बिगार र उद्धार केही पनि नगरेका कारण यी तटस्थ पात्र हुन् ।

सङ्केतित् पात्र

कथामा प्रत्यक्ष कार्यगत भूमिका नभएका तर कथानक तथा घटनाका सन्दर्भमा जोडिन आउने पात्रहरूलाई सङ्केतित् पात्र भनिन्छ । यस्ता पात्रहरूले कथामा घटने घटनाको पृष्ठभूमिको कार्य गरेका हुन्छन् । 'मधेसतिर' कथामा विधवाको मृत पति, सासू, ससुरा र देवर सङ्केतित् पात्र हुन् । उनीहरूको कथामा प्रत्यक्ष उपस्थिति नभए पनि विधवालाई घर छोडेर हिँड्न बाध्य पार्ने कारक तत्त्वका रूपमा आकाले यिनीहरूको अप्रत्यक्ष भूमिका भने रहेको छ । यसर्थ यी सङ्केतित् पात्र हुन् ।

पात्रका सामाजिक, पारिवारिक, लिङ्ग र उमेरगत अवस्थितिका आधारमा मधेसतिर कथाको विश्लेषण

मधेसतिर कथालाई पात्रहरूको, सामाजिक, पारिवारिक, लिङ्गगत तथा उमेरगत अवस्थितिका आधारमा पनि विश्लेषण गरेर अध्ययन गर्न सकिन्छ । सामाजिक आधारमा यस कथाका पात्रहरूलाई हेर्दा सबै निम्न आर्थिक अवस्था भएका र गरिवीका कारण आफ्नो थातथलो छोड्न बाध्य भएका छन् । विधवाले भने आर्थिक अवस्थाका कारणभन्दा लोग्ने खसेपछि सासूससुराद्वारा अपहेलित भएको अवस्थामा नारीले आफ्नै घरमा बसेर गर्न पाउने पुनर्विवाहको वैधानिक व्यवस्था नहुँदा रुग्ण भई विकल्पको खोजीमा घरबाट बाहिर निस्कन विवश भएकी छ (शर्मा, २०५७, पृ. ४५) । विधवाको त्यही गाउँमा पुनर्विवाह गर्ने वातावरण बन्न सकेको भए उसलाई आफ्नो गाउँ छोडेर अन्यत्र हिँड्नुपर्ने नै थिएन । नेपाली समाजको सामाजिक संरचनानुसार त्यही गाउँको अर्को पुरुषले विधवालाई पुनर्विवाह गर्न तयार नहुने भएपछि विधवाले आफ्नो पहिलो घर मात्र छोडेकी छैन गाउँ नै छोडेर मधेसतिर लागेकी छ । यहाँ मधेसलाई साङ्केतिक रूपले आर्थिक र सामाजिक दुवै खाले समस्याहरूको समाधान हुने स्थानका रूपमा लिइएको छ ।

पारिवारिक दृष्टिले 'मधेसतिर' कथालाई हेर्दा विधवाका सासू, ससुरा र देवरसहितको परिवार देखिन्छ । लोग्ने मरेकाले कसैको पनि सहारा नहुँदा उसलाई त्यो घरमा बस्न मन नलागेर विधवा पुनर्विवाह गर्ने सोचका साथ मधेसतिर लागेकी छ भने अन्य चार जना पुरुष पात्रहरूको पनि एकआपसमा कुनै नाता छैन । पारिवारिक दृष्टिले हेर्दा उनीहरू घरबारविहीन देखिन्छन् । घरबास नभएका सर्वहारा वर्गका उनीहरू काम र मामको खोजीमा मधेसतिर हिँडेका छन् ।

'मधेसतिर' कथालाई लिङ्गगत दृष्टिले हेर्ने हो भने यसमा स्त्री र पुरुष दुवै किसिमका पात्रहरू रहेका छन् । संख्यात्मकताका दृष्टिले नारी पात्र कम भए पनि कथामा निर्वाह गरेको भूमिका हेर्दा विधवा सशक्त स्त्री पात्रका रूपमा रहेकी छ । त्यस्तै कथामा प्रत्यक्ष रूपमा देखिने पुरुष पात्रहरूमा बूढो, गोरे, भोटे र धने रहेका छन् । यिनीहरूले पनि सहायक र गौण पात्रको भूमिका निर्वाह गरेका छन् । कथाका सम्पूर्ण घटनाक्रम प्रमुख पात्रकै केन्द्रीयतामा अगाडि बढेका छन् । कथाकार पुरुष भएर पनि नारीका समस्यालाई केन्द्रमा राखी विधवाको दयनीय अवस्थाको चित्रण गरेका छन् ।

उमेरगत विश्लेषणका आधारमा यस कथाका पात्रहरूलाई वृद्ध र युवा गरी दुई समूहमा छुट्टाउन सकिन्छ । विधवा तीस वर्ष र गोरे पच्चीस वर्ष भनी उमेर छुट्टाइएको भए पनि बूढो, धने र भोटेको स्पष्ट उमेर बताइएको छैन । यिनीहरूको चारित्रिक विश्लेषणका क्रममा बूढो एक जनालाई वृद्ध समूह र अन्य विधवा, गोरे, भोटे र धनेलाई युवा समूहअन्तर्गत राखेर अध्ययन गर्न सकिन्छ । कथाकारले उमेरगत वर्गीकरण गर्दा कुन उमेरको सीमाभित्र रहेका पात्रहरूप्रति विशेष चाख लिएका छन् भन्ने कुराको पनि अध्ययन गर्न सकिन्छ । पात्रका लिङ्गगत परिधिभित्र 'मधेसतिर' कथाले बहन गरेको सामाजिक जीवनजगत्लाई वास्तविक जीवनमा देखापर्ने लिङ्गगत अनुपातसँग जोडेर पनि हेर्न सकिन्छ । कामको खोजीमा गाउँ छोडेर जानेमा प्रायः पुरुषहरू नै धेरै हुने र पुनर्विवाहको लागि गाउँ छोड्ने विधवा कम हुने हुनाले यस कथामा त्यसै अनुरूपको उपस्थिति देखाइएको छ । पुरुषमध्ये पनि काम खोज्न युवाहरूले नै धेरै गाउँ छोड्ने क्रम रहेकाले यहाँ तीन जना युवाले गाउँ छोडेको देखाइएको छ ।

पात्रका नैतिक र मानसिक अवस्थितिका आधारमा मधेसतिर कथाको विश्लेषण

नैतिक अवस्थितिका आधारमा 'मधेसतिर' कथाका पात्रहरूलाई दुई वर्गमा छुट्टाउन सकिन्छ । कथामा विधवा, बूढो, भोटे, धने सत् तथा अनुकूल पात्रका रूपमा उपस्थित छन् भने गोरे असत् तथा प्रतिकूल पात्रका रूपमा उभिएको छ । विधवा मानवीय पात्र भएका कारण भोलि मैले के खाऊँला पनि नभनी आफूसँग भएको चाकु र चिउरा बाटामा भेटिएका चिन्नु न जान्नुका ती चार जना पुरुषहरूलाई समेत बराबर बाँडेर मात्र आफूले खाएकी छ । ऊ सत् पात्र भएका कारण अरुको पनि दुःख देखेकी छ । आफू एउटा पीडाले गाउँ छोडेकी भए पनि आर्थिक अभावमा गाउँ छोडेर मधेसमा काम खोज्न हिँडेका ती पुरुषहरूप्रति दयाको भाव देखाएकी छ । यसको ठिक विपरीत यस कथाको गोरे अनैतिक, अमानवीय तथा नालायक पात्रका रूपमा प्रस्तुत भएको छ । बाटामा विधवाले दिएको चाकु र चिउरा खाएर भोक मेटाउने, टाउको दुखेको बेला विधवाले उसलाई माया गरेर टाउकोमा रुमाल राखिदिँदा सहयोग लिने, तिमी र म मधेस गएर घरबार गरेर बसौं मसँग केही गहना र पैसा छ भनेर बताएपछि विधवा निदाएको मौका पारी उक्त पोको चोरेर भागेर निर्दोष र बेसहारा विधवालाई घर न घाटकी बनाएको छ । उसको जमिन किन्ने र घरजम गर्ने, छोरो पाउने सपनालाई तासको घर भै भताभुङ्ग पारिदिएको छ । त्यसैले गोरे यस कथामा अनैतिक, अमानवीय, दुष्ट र पापी पात्रका रूपमा चित्रित छ । गोरेलाई यो दुष्ट्याइँ गर्न पनि गरिबीले प्रेरित गरेको देखिन्छ । यस कथाको अर्को सहायक पात्र बूढो पनि अनुकूल र सत् पात्र भएको हुँदा उसलाई नैतिक चरित्रका रूपमा लिन सकिन्छ । मधेस भर्ने समूहमा नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गरेको बूढोले सँगै हिँड्ने विधवालागायत सबैलाई सम्झाइबुझाइ गर्दै अगाडि बढेको छ । विधवाको पोको हराउँदा उसलाई सान्त्वना दिँदै सम्झाएको छ । उसले कुनै किसिमको कुकर्म नगरेको हुँदा कथामा उसलाई नैतिक पात्रका रूपमा लिन सकिन्छ । त्यसैगरी यस कथाका भोटे र धनेको कथामा सशक्त भूमिका नदेखिए पनि कुनै कुकर्म वा असत् काम नगरेका हुँदा उनीहरूलाई पनि नैतिक तथा सत् पात्रकै कोटिमा राख्नुपर्दछ ।

आख्यानात्मक पात्रहरूको चरित्रमा विभिन्न मानसिक तत्त्वहरूको योग रहने गर्दछ र त्यसैले गर्दा पात्र विश्लेषणका क्रममा विभिन्न मनोवैज्ञानिक आधारहरूले निकै नै सहयोग पुऱ्याउँछन् (प्रधान, २०७१, पृ.१९३) । मधेसतिर कथामा पात्रका मानसिक अवस्थाबाट उनीहरूको चारित्रिक विशेषता प्रस्तुत भएको छ । यस कथाकी प्रमुख पात्र विधवाको मनोविज्ञानलाई हेर्दा खानु, लाउनु मात्र जीवनमा सबैथोक प्राप्त गर्नु होइन भन्ने भाव प्रकट भएको देखिन्छ । घरमा प्रशस्त खान, लाउन पाउँदापाउँदै पनि पुरुषको सहयोग र संसर्गको आवश्यकताले गर्दा घर छोड्न बाध्य भएकी विधवाको चरित्र यौनमनोवैज्ञानिक कोणबाट हेर्दा जैविक आवश्यकतालाई पनि महत्वपूर्ण ठान्ने देखिन्छ भने खान, लाउनसम्म नपाएर गाउँ छोड्न बाध्य भएका अन्य

पात्रहरूको मनोवैज्ञानिक विश्लेषण गर्दा उनीहरू गास, बास र कपासको भौतिक आवश्यकतालाई सर्वोपरि ठान्ने खालका देखिन्छन् । बुढोले “विधवालाई खान पाउने ठाउँ पोइ छैन भन्दैमा लत्याएर हिँड्नु लरतरो काम होइन” (कोइराला, २०५३, पृ.९२) भनेको सन्दर्भबाट यस कुराको पुष्टि हुन्छ । विधवाले आफ्नो उमेर ढल्किसकेको अनुभूति गरेका अवस्थामा आफूसँग भएको गहना र पैसाका प्रलोभनमा पारेर कुनै पुरुषलाई आफ्नो बनाउन खोज्नु, घरजम गर्न आइमाई मात्र भएर नहुनु र पुरुषको आवश्यकता पर्छ भन्ने सोच्नु, उमेर ढल्के पनि सम्पत्ति भएपछि कुनै न कुनै पुरुषले आफूसँग घरजम गर्न राजी हुन्छ भन्ने सोच्नुबाट विधवाको जसरी पनि घरजम गर्नेपछि भन्ने मानसिकतालाई कथामा प्रस्तुत गरिएको छ । यस कथाका विधवा र अन्य पुरुष पात्र दुवैथरी भौतिक आकाङ्क्षा परिपूर्तितर्फ केन्द्रित देखिन्छन् । यद्यपि ती आकाङ्क्षाहरू भने भिन्न किसिमका छन् ।

निष्कर्ष

प्रस्तुत लेखमा विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाको ‘मधेसतिर’ कथामा प्रयुक्त पात्रहरूको संख्यागत, कार्यगत अवस्थिति, सामाजिक, पारिवारिक, लिङ्गगत तथा उमेरगत अवस्थिति र नैतिक, मानसिक अवस्थितिलाई आधार बनाएर अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । संख्यागत अवस्थितिका आधारमा ‘मधेसतिर’ कथामा प्रत्यक्ष रूपमा जम्मा पाँच जना पात्र उपस्थित छन् भने सङ्केतित् रूपमा रहेका चार जना पात्रलाई समेत जोडेर हेर्दा जम्मा नौ जना पात्र छन् । कथामा उपस्थित भएर कार्यव्यापारमा संलग्न रहेका पात्र पाँच जना मात्र भएकाले यसलाई मध्यम खालको पात्रको उपस्थिति भएको कथा मानिएको छ । यसै गरी कार्यगत भूमिकाका आधारमा प्रस्तुत कथाका पात्रहरूको वर्गीकरण र विश्लेषण गर्दा प्रमुख, सहायक, गौण र सङ्केतित् गरी चार किसिमका पात्रहरूको उपयोग गरिएको छ । कथाकी प्रमुख पात्र विधवा हो । कथामा उसको नाम बत्तीस स्थान तथा सबैभन्दा धेरैपटक आवृत्ति भएको अवस्थाबाट पनि उसको कार्यमूल्य र भूमिका स्पष्ट हुन्छ । सामाजिक स्थितिबाट हेर्दा विधवा नेपाली समाजको सांस्कृतिक संरचना देखाउने पात्र हो । ऊ आफ्नो मनोवैज्ञानिक चाहनाअनुरूप सुन र पैसाको आडमा कुनै पुरुषलाई आफ्नो बनाएर पुन घरबार गर्न चाहने पात्र हो । आफू लामो यात्रामा निस्केकी भए पनि आफूसँग भएको सीमित खानेकुरा सँगै यात्रा गर्ने अपरिचित साथीहरूलाई समेत दिएको हुनाले ऊ मानवीय भावना भएकी सहयोगी र दयालु पात्रका रूपमा चित्रित भएकी छ । ‘मधेसतिर’ कथामा रहेको अर्को पात्र गोरे सहायक पुरुष पात्र हो । कथामा उन्नाईस स्थानमा उसको नाम दोहोरिएको सन्दर्भबाट उसको कार्यमूल्य र भूमिका स्पष्ट भएको छ । ऊ स्वार्थी, कपटी पापी र दुष्ट मनोवृत्ति भएको पात्र हो । विधवा आफूप्रति आकर्षित भएको थाहा पाउँदापाउँदै पनि ऊ प्रतिक्रियाविहीन देखिन्छ । विधवाका सबै कुरा सुनेर, बुझेर पनि आफू केही नबोल्ने ऊ अन्तर्मुखी स्वभावको गरिब पात्र हो । सामाजिक, आर्थिक कोणबाट हेर्दा निम्नवर्गीय र एक छाक खान पाउनुलाई नै सर्वोपरि सुख ठान्ने व्यक्ति हो । उसले पीडित विधवाको सुनपैसाको पोको चोरिदिएर घरबार गरेर बस्ने सपना सबै चकनाचुर र भताभुङ्ग पारिदिएर उसलाई अभि पीडित बनाएकाले ऊ असत् तथा प्रतिकूल पात्र हो । यसै गरी कथाको अर्को सहायक पात्र बुढो निम्नवर्गीय पुरुष पात्र हो । कथामा उसको नाम तेह्र पटक आवृत्ति भएको छ । पहाडबाट मधेस जाने समूहमा नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गरेको बुढो कथामा विचारोत्पादन गर्ने पात्र हो । दृश्यात्मक हिसावले ऊ कथामा थोरै स्थानमा देखिए पनि सशक्त भूमिकामा रहेको छ । यस कथामा धने र भोटे जस्ता पात्रको उपस्थिति भए पनि उनीहरूको खास भूमिका छैन । यसर्थ यी दुई गौण पात्र हुन् । यिनीहरूको नाम क्रमशः छ र सात पटक आवृत्ति भएको छ । समग्रमा भन्नुपर्दा चरित्रविश्लेषणका दृष्टिबाट ‘मधेसतिर’ कथाको अध्ययन गर्दा कथानक र उद्देश्यानुकूलकै पात्रहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

सन्दर्भसूची

- कोइराला, विश्वेश्वरप्रसाद (२०५३). *दोषी चस्मा*. ते.सं.. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- घिमिरे, कृष्णप्रसाद (२०६८). 'पारिजातका कथाका प्रवृत्ति'. अप्रकाशित विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध. त्रि.वि. कीर्तिपुर ।
- नेपाल, घनश्याम (२००५). *आख्यानका कुरा*. दो.सं.. सिलगढी : एकता बुक हाउस प्रा.लि सन् ।
- प्रधान, प्रतापचन्द्र (२०७१). *भ्रमर उपन्यासको कृतिपरक विश्लेषण र मूल्याङ्कन*. काठमाडौं : एकता बुक्स ।
- बराल, कृष्णहरि र नेत्र एटम (२०६६). *उपन्यास सिद्धान्त र नेपाली उपन्यास*. ते.सं.. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- बराल, ऋषिराज (२०६३). *उपन्यासको सौन्दर्य शास्त्र*. दो.सं.. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- शर्मा, हरिप्रसाद (२०५७). (सम्पा.). *विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाका कथा*. दो.सं.. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- श्रेष्ठ, दयाराम (२०६०). *नेपाली कथा भाग ४*. दो.सं.. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।